

УДК 821.21

DOI 10.24412/2413-2004-2023-3-80-88

**МУЛЛО ҚУРБОНХОНИ
ФИТРАТ ВА МЕРОСИ
АДАБИИ Ӯ**

*Мирзоюнус Матлуба, д.и.филол., профессори
кафедраи адабиёти муосири МДТ ДДХ ба номи акад.
Б.Гафуров, (Хучанд, Тоҷикистон)*

**МУЛЛО КУРБОНХОН ФИТРАТ
И ЕГО ЛИТЕРАТУРНОЕ
НАСЛЕДИЕ**

*Мирзоюнус Матлуба, д-р филол. наук, профессор
кафедры современной таджикской литературы ГОУ
“ХГУ им. акад. Б.Гафурова” (Худжанд, Таджикистан)*

**MULLO KURBONKHON
FITRAT AND HIS LITERARY
HERITAGE**

*Mirzoyunus Matluba, doctor of Philology, Professor of
modern Tajik literature department under SEI “KhSU
named after acad. B.Gafurov” (Khujand, Tajikistan)
e-mail: matluba.khojaeva@gmail.com*

Рӯзгор ва осори Мулло Қурбонхони Фитрат ба риштаи таҳқиқ қашида шудааст. Қайд карда мешавад, ки Қурбонхони Фитрат аз шоирони номвари нимаи дувуми асри XIX буда, осори хубу мондагоре ба мерос мондааст. Девонаш мураттаб нашудааст, аммо дар тазкираву баёзҳо намунаҳои осораи зиёданд. Муаллиф роҳи эҷодии Фитратро ба ду давра ҷудо мекунад ва давраи аввалро чун давраи пайравӣ ба Бедил шарҳ медиҳад. Мисолҳои, ки аз ин давра оварда шудаанд, гарош ба сабки ҳиндӣ шоирро исбот мекунад. Ғазал бо радифи «оинаро», ки ҳамчунин дар пайравӣ ба ашъори Бедил гуфта шудааст, ҳунари ҷавобиянависии Фитратро тасдиқ менамояд. Давраи дувум давраи соданависӣ буда, дар осори ин давра матолиби урфия зиёд ба қор рафтааст. Хулоса шудааст, ки Қурбонхони Фитрат аз шоирони соҳибҳунари замон буда, ҳам дар сабки ҳиндӣ ва ҳам дар сабки халқӣ намунаи ҷолиби осор офаридааст.

Калидвожаҳо: *Қурбонхони Фитрат, тазкира, баёз, ғазал, қасида, рубоӣ, ҷавобиянависӣ, назира, радиф, бедилгароӣ, соданависӣ*

Исследуются жизнь и творчество Мулло Курбонхона Фитрата. Отмечается, что Курбонхон Фитрат был одним из известных поэтов второй половины XIX века и оставил яркое литературное наследие. Им не был составлен диван, однако его произведения сохранились в тазкире и баязах. Творческий путь Фитрата разделяется на два периода: первый период назван периодом подражания Бедилю. Примеры, приведенные из этого периода, подтверждают подражание индийскому стилю. Газель с редифом «оинаро», которая также написана в ответ на газель Бедили, свидетельствует о мастерстве Фитрата в написании ответов-назира. Второй период его творчества можно назвать стремлением к простоте стиля, в нем отмечается преобладание народных выражений. Сделан вывод о том, что Курбонхон Фитрат был талантливым поэтом своего времени, писавшим стихи как в индийском, так и в простонародном стиле.

Ключевые слова: *Қурбонхон Фитрат, тазкире, баяз, газель, қасида, рубоӣ, ҷавобиянависӣ, назира, радиф, подражание Бедилю, простота стиля*

The article studies the life and work of Mullo Qurbonkhon Fitrat. It is noted that Qurbonkhon Fitrat was one of the famous poets of the second half of the 19th century and left a bright literary legacy. His collection of poems (divan) was not composed, but his works were preserved in commentaries (tazkire) and bayaz. The author of the article divides Fitrat's creative path into two periods; the first period is the period of imitation of Bedil. The examples he gives from this period confirm the imitation of the Indian style. The ghazal with the rhyme "oinaro" is also written in response to Bedil's ghazal and demonstrates his skill in writing replies (nazir). The

second period of Fitrat's work can be called a period of simplicity of style, and folk expressions are mostly used in his poems. The author of the article comes to the conclusion that Qurbonkhon Fitrat was a talented poet of his time, who wrote his poems both in the Indian style and in the style of the common people.

Keywords: *Qurbonkhon Fitrat, commentary (tazkire), bayaz, lyric poem (ghazal), epic poem (qasida), quatrain (rubai), response verses, nazire, rhyme, imitation of Bedil, simplicity of style*

Дар адабиёти мо якчанд нафар бо ном ё тахаллуси адабии Фитрат шуҳрат доранд, ки аз он ҷумла Фитрати Зардӯзи Самарқандӣ (асри XV11), Мирзо Муизи Фитрат, шоири форсизабони Ҳиндустон (асри XV11), Фитрати Дарвозӣ (охири асри XIX-ибтидои асри XX), Мулло Курбонхони Фитрат (асри XIX), Абдуррауфи Фитратро (охири асри XIX-ибтидои асри XX) метавон ном бурд. Гоҳе ду нафари охирино бо сабаби якхела будани ном ва наздик будани макону замони зисташон ба ҳам омезиш медиҳанд. Дар бораи Абдуррауфи Фитрат солҳои охир мақолаҳои рисолаҳои зиёд навишта шуданд, вале Мулло Курбонхони Фитрат дар рӯзгори мо шахсияти ҷандон шинохта нест. Дар «Энсиклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик» низ танҳо ҷанд ҷумла ва ду байт аз ӯ намуна оварда шудааст, ҳол он ки дар замони зиндагиаш ӯ яке аз афроди маъруфе буда ва ҳамин маъруфият боис шуда, ки ном ва эҷодиёти ӯ қариб ба ҳамаи тазкираҳои замонаш ворид шавад. Дар бораи ӯ аз тазкираҳои Возеҳ, Садри Зиё, Абдӣ, Афзал-маҳдуми Пирмастӣ, Муҳтарам ва «Намунаи адабиёти тоҷик»-и Айнӣ маълумот пайдо кардан мумкин аст.

Мутаассифона, дар бораи тарҷумаи ҳолаш иттилоъ ҳеле муҳтасар аст. Соли таваллудашро ягон тазкиранигор қайд накарда ва соли вафоташро 1887 навиштаанд. Ӯ дар шаҳраки Вардонзеҳи тумани Бухоро ба дунё омадааст. Он яке аз шаҳрҳои қадимаи тоҷикон буда, дар масофаи 40 км аз Бухоро ҷой гирифтааст. Азбаски Фитрат аз ҳамзамонони Шамсиддини Шохин буда, бо ӯ мочароҳое доштааст ва аз рӯйи маълумоти сарчашмаҳо Шохин (1858-1894) аз ӯ ҷанд сол хурд будааст, ҳатто агар даҳ сол ҷавонтар ҳам бошад, соли таваллуди Фитратро тақрибан охири солҳои 40-уми асри XIX гуфтан мумкин аст. Тахмин кардан мумкин аст, ки Фитрат умри дароз надида, тақрибан дар чилсолагӣ аз олам ҷашм пӯшидааст.

Аз «Тухфат-ул-аҳбоб фӣ тазкират-ил-асҳоб»-и Қорӣ Раҳматуллоҳи Возеҳ (1870) нахустин маълумот дар бораи Фитрат ба даст меояд:

«Фитрат – тахаллуси Муллоқурбонхони Вардонзеҳӣ аст аз тумони Бухорои шариф. Ба таҳсили улуми шаръия машғул, қариб ба ҳатм расида, бисёр рашид ва мутолааи истеъдоди илмиаш ба камол ва шохидони афкори назмиаш низ дар ниҳояти ҳусну ҷамол. Хусрави иқлими балоғату бароат, хуршеди осмони фазлу камолу фасоҳат ва дар таърихи фунуни ашъор иқтидори тамому комил. Ҷунончи аз ин абёти малоҳатосор, ки марқум мегардад ва маълум мешавад, аз натоиҷи таъби оинапардозӣ ўст» [4, с. 162]. Дар идома аз шоир 5 ғазал ва 2 рубой намуна оварда шудааст. Маълум мешавад, ки ҳангоми таснифи ин тазкира Фитрат муҳассили мадраса буда ва аллақай ҷун шоири хуб шуҳрат ёфтааст. Возеҳ ба ҳунари шоирии ӯ низ баҳои баланд дода, «афкори назмиаш дар ниҳояти ҳусну ҷамол» ва дар «фунуни ашъор иқтидори тамому комил» мегӯяд. Дар он замон, яъне соли 1870 – соли таълифи тазкира, шоир тақрибан 20-25 сола бояд бошад.

Иттилои нисбатан мукамалеро дар бораи Фитрат аз «Тазкори ашъор», «Мусаввадаи 2» (варақаи 7, 25, 26, 27), «Мусаввадаи 3» (варақаи 260), «Набзе аз гузоришоти аҳвол» (варақаи 109 ва 112) ва «Рӯзнома»-и Садри Зиё метавон гирифт. Ҷунончи, дар «Тазкори ашъор» Садри Зиё дар 26 байт дар бораи ӯ менависад:

*Яке фозиле буд «Фитрат»-лақаб
Мусаллам дар ойини илму адаб.
Ба наҳеу ба сарфу ба илми калом
Ба ҳар як варо буд ҳаззи тамом.
Ба таҳзибу ҳикмат ба «Мулло Чалол»
Варо дониш омад ба ҳадди камол [7, с. 182].*

Маълум мегардад, ки Фитрат дар ҷавонӣ дар омӯзиши сарфу наҳв, илми калом ва ҳикматҳои китоби «Мулло Чалол» тавфиқ дошта, миёни талабагон дар хушзеҳнӣ ва тезфаҳмӣ эътибори хос доштааст ва дар гирди ӯ ҳамдарсони зиёде чамъ шуда, барои касби фазлу камол ҳамарӯза «машғули баҳсу ҷидол» будаанд. Садри Зиё таъби шоирӣ ӯро низ хеле ситоиш мекунад ва дасти тавоноӣ ӯро дар таълифи фарду ғазал ва дарки муаммо таъкид менамояд:

*Дар ашъор таъбиаш расо буду фикр
Тасарруф намудӣ маонии бикр.
Дурарҳои мазмуни рангин бисе
Наёрад дар абёт чун ӯ касе [7, с. 182].*

Муҳтарам низ дар таъкираи худ дар фанни муаммо маҳорати беназир дошани Фитратро таъкид кардааст [6, с. 287]. Садри Зиё дар «Газкори ашъор» чанд сухан ба тарҷумаи ҳол ва фаъолияти кории Фитрат илова мекунад. Маълум мешавад, ки Фитрат бо саъю кӯшиши бештар донишманди хуб гардида ва дар замони таҳсил ифтихори шогирдии Абдушшақури Оятро (бобои Муҳаммадҷон Шақурии Бухорӣ) пайдо мекунад. Пас аз хатми таҳсил чанд сол дар яке аз мадрасаҳои Бухоро ҳамчун мударрис бо ин касб машғул шуда, дар миёни халқ обрӯву эътибори зиёд пайдо мекунад, шуҳраташ то ба гӯши Музаффаршоҳ мерасад ва шоҳ ӯро ба хидмати дарбор даъват менамояд. Музаффаршоҳ бо назари илтифот ба ӯ муносибат карда, сараввал қозии Пешқӯҳ ва баъдан қозии Хатирҷӣ таъйин мекунад. Дар Хатирҷӣ Фитрат ҳамагӣ ду моҳ ифои вазифа намуда, дар ҳамон ҷо ҷашм аз олам мепӯшад.

*Зи лутфи Музаффаршаҳи бошукӯҳ
Пас он гаҳ шудаи қозии Пешқӯҳ.
Аз он ҷо қазои Хатирҷӣ бад-он
Расида зи лутфи шаҳи нуқтадон.
Ба ду маҳ қазои илоҳӣ расид,
Дар он ҷо ба мулки адам орамид [7, с. 182].*

Аз маълумоти иловагии Садри Зиё дар Замимаи 2-и «Газкори ашъор» маълум мегардад, ки Фитрат чеҳраи зебо дошта, «дар хусну ҷамол адимулмисл»-у дар дониш ва фазл низ беҳамто будааст [7, с. 336].

Муносибати хуби шоҳ ба Фитрат дар «Рӯзнома»-и Садри Зиё низ таъкид шудааст. Ҷунончи, гуфта мешавад, ки «дар муддати ҷаҳор моҳ ҷаноби зилуллоҳӣ ворида Қаршӣ шуда, абвоби марҳаматро ҳаррӯза бар чеҳраи иқболи мавлоӣ мафтӯҳ дошта, уламои номдор ва фузалои донишшиорро ба рикоби зафари интисоб гирд оварда, ҷаноби мавлоиро мумаййиз сохта, ҳаррӯза дар маҷлиси олай иҷлоси мунозара фармуда, бад-ин васила аз байни ин ҷамоа олимони барушд, фозилони комилро имтиёз карда, дар бораи онҳо меҳрубониҳо мекарданд, аз он ҷумла Абӯсаид-маҳдуми Судур – валади Начмуддин-маҳдуми марҳуми Гиёсиддин-маҳдуми Садри Аълами марҳум, Изомуддин-маҳдум – набераи Охунд Домуллоҳасан алайҳирраҳма ва мулло Имомуддин Садри Аълами олай ва мулло Қурбон ал-мутахаллис ба Фитрат ва мулло Одил, мударриси

Самарқанд ва Ҳ., тахминан сад нафар олимони номвар ба рикоби қамаринтисоб чун фатху зафар мулозим ва муқаррар буда...» [8, с. 115].

Як санади дигар оид ба соҳиби ҳучраи мадраса дар Бухоро шудани Фитрат низ дар «Рӯзнома» ба мушоҳида меояд. Садри Зиё ин санадро чун дастоварди хуби сол ва кори савоб, ки дар он худаш низ саҳим будааст, хабар медиҳад: «Осори ҳасанаи дигари имсол ҳамин ки ба мурури синину шухур ба раҳнамоии уламои суъи часур сиҳоми тадрисӣ ва ҳучуроти мадрасаи Абдуллоҳхон ва мадрасаи оӣ ба мустаҳикқинаш нарасида, аксарӣ дар зайли мозодаи хизонаи омира роҷеъ шуда будааст, ки роқими сутур бар ваҷҳи некӯ гӯшгузори хусрави ғайюр гардонидам, ки ба дараҷаи қабул расида, Мулло Юсуфи Ёроқ ба тадрисии мадрасаи Абдуллоҳхон ва аъламии мадраса, Мулло Қурбон ном ба тадрисӣ ва муфтигии мадрасаи оӣ, Мулло Мансурхоҷа ва Муъминхоҷа номон ба муфтигии вилояти Қаршӣ ба марҳамати хусравонӣ сарафрозӣ ёфта, ҳучуроти ҳолӣ истода, ҳар кадомаш ба мустаҳикқаш расида, савоби беҳисоб ҳосил шуд» [8, с. 219].

Аз асноди сарчашмаҳо маълум мешавад, ки Фитрат ба устои худ Абдушшақури Оят эҳтиром ва иродати хеле зиёд доштааст. Ин қавлро як қасидаи мадҳияи шоир дар васфи устодаш низ собит мекунад. Дар ин қасида Фитрат хунари таҳриру суҳанвари Оятро васф намуда, каломи ўро «хуштасхир» мегӯяд. Аз он чунин маълум мешавад, ки Абдушшақури Оят ба нуктаҳои саҳв дар ибораҳои шогирдон ишора карда, ба ислоҳи онҳо мепардохтааст. Ё дар донишмандӣ устодашро баробар ба Афлотун ва дар маъниофарӣ килки тасвири ўро эъҷозофарин медонад. Дар поёни қасида шоир орзу мекунад, ки устодаш ҳаргиз ба кулфати айёми нокомӣ гирифтور нашавад ва ҳамеша ҷавон бимонад:

*Бурун ояд чу бӯ аз барги гул мазмуни таҳрират,
Тарашшух чун май аз мино қунад маънии тақрират.
Биҳамдуллаҳ, ки дар даври ту з-аввал дилқушотар шуд
Харобиҳои иқлими суҳан аз дастии таъмират.
Ба андози шунидан мекунад тасхир мардумро,
Фусун дорад муқаррар қилу қоли сеҳри тасхират [7, с. 183]*

Ашъори Фитрат иборат аз ғазал, қасида, мухаммас, тарҷеъбанд, таркиббанд, рубой ва муфрадот аст. Мероси адабии ў дар тазкираву баёзҳо дар шакли пароканда маҳфуз мондааст. Дар бораи соҳибдевон будани ў дар ягон манбаъ маълумоте нест. Аммо миқдори боқимондаи осораш дар тазкираву баёзҳо зиёданд. Ҳамзамонон дар тазкираҳо ба шеърӣ ў баҳои баланд дода, хунари шоирнашро эътироф кардаанд. Аммо дар замони шуравӣ ба ҳамаи онҳое, ки ба дарбори шоҳ қаробат доштанд, муносибати назарногирина зоҳир мешуд. Ҳамаи онҳо чун шоирони хушомадгӯ ва беҳунар муаррифӣ мешуданд. Чунончи, дар китоби «Адабиёти тоҷик дар нимаи дувуми асри XIX» Р. Ҳодизода навишта, ки «шоиру мусоҳибоне, ки дар атрофи амир ва дарбори он чамъ омада буданд (монанди Қозӣ Қурбонхони Фитрат, Афзал-маҳдуми Пирмастӣ, Сират, Муҳаммад Шарифи Анбар ва ғайра), мисли шоирони дарбории пешина шоирони касбӣ набуданд ва шояд аз ҳамин сабаб бошад, ки ҳоло аз бисёрии онҳо девони ашъор боқӣ намондааст» [9, с. 59]. Дар идомаи ин андеша гуфта мешавад, ки аксари ин шоирон, аз ҷумла Фитрат, нисбат ба шоирони пешқадам бадгӯӣ мекарданд, кӯшиш доштанд, ки онҳоро бадном ва мазаммат намоянд. Барои мисол муаллиф ба мочарои Фитрат ва Шоҳин ишора мекунад. Гузашта аз ин, дар бораи таназзули жанри қасида суҳан ронда, иллати онро пучгӯӣ, ҳарзадароӣ, тақрори ибораҳои обшуста, тақлиди ноухдабароёнаи қасидасароёни гузашта номбар карда, барои мисол аз қасидаи Фитрат бо радифи «мучҷӣ» чанд байт намуна меорад [9, с. 70].

Албатта, Расулхон Ҳодизода донишманди беҳтарини ин давраи адабиёт буда, аксари навиштаҳои бидуни баҳс қобили қабул аст. Аммо табиӣ, ки мафкураи ҳоким дар замони шуравӣ дар мавриди шоирони муқарраби дарбор чунин баҳогузорию талаб мекард, ҳарчанд на ҳамаи онҳо ҳарзагӯ буданд ва дар мавриди Қурбонхони Фитрат низ на ҳамеша ин қавл исбот мешавад.

Маълум мешавад, ки дар аввали роҳи эҷодӣ Фитрат бештар дар пайравӣ ба Бедил ва шоирони дигари замон шеър гуфтааст. Чунончи, дар тазкираи Возеҳ омадааст:

*Сари савдоии мо гар зи роҳат дур мегардад,
Чунунтӯфони чандин қиёмат шӯр мегардад.
Нигоҳе, ай Масеҳо, нашъаи ҳангомаи имкон,
Тани мо мустамандон то ба кай ранҷур мегардад?!
Қабули арзи нозат тухфаи дигар намехоҳад,
Раҳоварди ниёзам бас агар манзур мегардад.
Ҳаром, эй мояи айши абад, бе лаъли майғунат,
Қадаҳ як ҳалқаи хамёзаи махмур мегардад.
Насими субҳ агар орад ғуборе аз сари кӯят,
Ба доғи синаи мо марҳами кофур мегардад.
Ба даври хатти мушкини ту завқи зиндагонӣ ку,
Чу дил дар хотир орад хонаи занбӯр мегардад.
Чӣ ҳоҷат мутриби дигар бисозӣ нотавон Фитрат,
Миҷа барҳам задан ҳам ноҳуни танбӯр мегардад [4, с. 163].*

Дар ин ғазал вожаву таркибҳои пурқорбурди сабки ҳиндӣ – монанди *чунунтӯфон*, *ҳангомаи имкон*, *арзи ноз*, *раҳоварди ниёз*, *ҳалқаи хамёзаи махмур* ва ғайра ишора ба тарзи баёни шоир доранд. Дар ғазали дигар низ ҳамин ҳол ба мушоҳида меояд:

*Чанд бошад дидаи маҳви нигор оинаро,
Ё Раб, аз миҷгон фитад дар дида хор оинаро.
Мекунад найранг ҳусни он бути паймоншикан,
Оқибат бар хок фарши интизор оинаро.
То гирифт аз ноз он хуришед бар рӯяи ниқоб,
Тира шуд чун рӯзгорам рӯзгор оинаро.
Чор шуд чашмам ба роҳаш лек з-он рӯ гуссаам,
К-интизорӣ баст бар қатлам чаҳор оинаро.
Бар назирад ҳеч ҷо ором Фитрат ин қадар,
Шавқи дидоре, ки дорад беқарор оинаро [4, с. 164].*

Дар ин ғазал ҳам вожаҳои *маҳв*, *оина*, *найранг*, *интизор*, *шавқ*, *беқарор* аз ҳусни таваҷҷуҳи шоир ба ин сабк гувоҳӣ медиҳанд. Ин ғазал ҳунари Фитратро дар ҷавобиянависӣ низ тасдиқ мекунад, зеро бо радифи «оинаро» дар баҳри рамали мусаммани маҳзӯф даҳҳо нафар шоирон дар пайравӣ ба Бедил шеър гуфтаанд, ки аз он шумла Қорӣ Раҳматуллоҳи Возеҳ, Абдуллоҳхочаи Абдӣ, Садри Сарир, Исо маҳдум, Анбар, Ғайбӣ, Матлаб ва дигарон мебошанд.

Дар тазкираи Возеҳ ду рубоӣ низ ба унвони гувоҳи ҳунари шоирии Фитрат намуна оварда шудааст, ки яке аз онҳо ин аст:

*На бо худиям, на аз худӣ берунам,
На масту на ҳушёр аҷаб маъҷунам.
Таъбирамро ба ҳеч натвон кардан,
Ё Раб, ба чӣ ранг бастай мазмунам?! [4, с. 164].*

Рубоихои Фитрат тибки анъанаи рубоисароии гузаштагон ба миён омада, хунари вежаи суханпардозии шоирро нишон медиҳанд. Дар хамин бастаи намунаҳо, ки дар тазкираи Возеҳ омадааст, як ғазале низ чой дода шудааст дар васфи чои кабуд, ки байти матлааш ин аст:

***Касе, ки чойи кабуд аз лаби пиёла нанӯшад,
Ба ҳеҷ ранг димоғаш ба назму наср начӯшад [4, с. 164].***

Ин ғазал аз намунаҳои дигари ашъори Фитрат комилан тафовут дорад. Он бо сабаби наздик буданаш ба забони халқ аллакай дар замони худаш иштиҳори зиёде ёфта будааст, ки далели ин қавл аз забони шахси нобино садо доданаш дар «Ёддоштҳо»-и устод Айнӣ мебошад.

Ҳамин таваччуҳи шоирро ба калимаву таъбирҳои мардумӣ тазкиранависони замон низ пай бурда будаанд. Чунончи, Абдуллоҳхочаи Абдӣ мегӯяд, ки «дар ашъор он ҳама санъатҳои аҷиба ва истилоҳоти ғариба ба кор бурда, кам касро даст дода, гӯё ки ба услуби ҷадид ва тарҳи ғариб мухтарей аст ва ба тарзи нав ва истихроҷи тоза мутафаррид... бе тақаллуф дар ашъор дарҷ мекунад ва суҳанҳои урфияро бе таассуф назм. Аксар аз шуарои мобаъди ӯ муқаллиди ӯянд ва риштаи тақлиди ӯ дар гардани чон андохта ва нақди дилу хушро дар равиши ӯ бохтаанд [1, с. 215].

Дар ин қавл ду нукта қобили таваччуҳ аст. Аввал ин ки, Абдӣ Қурбонхони Фитратро мухтарей «тарзи ғариб», яъне, ихтироъгари тарзи нав, навоар меномад. Дувум, таъкид мекунад, ки шоирони зиёде дар тақлид ва пайравӣ ба ӯ шеър гуфтаанд, яъне ӯ сарвари равияи нави шеърӣ гардид.

Дар қисмати «Таълиқот ва тавзеҳот»-и «Рӯзнома»-и Садри Зиё низ, ки ба қалами Муҳаммадҷони Шақурӣ мансуб аст, аз қавли Садри Зиё қайд шудааст, ки Қурбонхони Фитрат ба тарзи навин шеър мегуфт. «Шояд Садри Зиё муруоти гӯйишҳои мардумиро, ки гоҳ дар шеъри Фитрат дида мешуд, дар назар дошта бошад», – хулоса мекунад М. Шақурӣ [8, с. 383].

Дар ҳақиқат, як силсилаи калони ашъори Фитрат бо истифода аз вожаҳои урфӣ таълиф шудаанд. Чунончи, муҳаммаси зерин, ки аз панҷ банд иборат аст, намунаи ҷолиби чунин шеърҳост:

***Кайвониё, асири бичак пухтанат шавам,
Шайдои шавлабегими мардафканат шавам,
Ҳайрони рӯйи лахчаки кочифанат шавам,
Бе обу тоб дег фуруварданат шавам,
Қурбони ёймачалтаки беравганат шавам [7, с. 184].***

Ин ғазал ҳам намунаи ашъори урфии шоир аст, ки дар аъъима, яъне дар васфи таъом навишта шудааст:

***Иштиҳо гарм аст, дасте дар хамаи угро занед
Ҳамчу қошуқ остини хешро боло занед.
Шӯрбои боҳаловат мавҷаи оби бақос
Сарбасар ишкам шаведу созари дарё занед.
Ҳасрати омочи саҳро хоки мо бар бод дод,
Ин гӯбори рафтаро дар домани саҳро занед [3, с. 300].***

Ин ашъор ба ғайр аз таъкиди истифодаи мусталехоти урфӣ гувоҳӣ медиҳанд, ки Фитрат ба ҳаҷву ҳазл ҳам рағбати зиёд доштааст.

Агар эҷодиёти Фитратро ба ду марҳала чудо кунем, маълум мешавад, ки дар марҳалаи дувум ӯ аз сабки ҳиндӣ дур шуда, бештар ба соданависӣ майл пайдо кардааст. Шояд хамин хусусияти эҷодиёти ӯ боис шуда, ки Шайх Абдулқодир Кароматуллоҳи Бухорӣ

дар «Тазкираи Сибок» ўро «аз беҳтарин шуарои мадрасаи нав» ва шеърӣ ўро «дорои маъниҳои мубтакир ва мусталиҳоти шуубӣ» меномад [11, с. 36].

Дар мавриди шуубия дар ин тазкира чунин шарҳ дода мешавад, ки он «номи мактаби адабиест, ки амир Абдулаҳадхон таъсис кардааст. Парҳез аз луғатҳои мушкилфаҳми арабӣ, истеъмоли калимаҳои оммафаҳм мароми онҳо буд» [11, с. 194]. Ҳарчанд Фитрат пеш аз замони ҳокимияти Амир Абдулаҳадхон, яъне дар давраи Музаффаршоҳ зиндагӣ кардааст, маълум мешавад, ки соданависӣ аллакай дар замони Музаффаршоҳ оғоз шуда будааст. Дар равияи соданависӣ Фитрат ашъори гуногун, аз ҷумла ғазал, рубой, мухаммас, тарҷеъбанд, таркиббанд навиштааст. Масалан, тарҷеъбанди машҳури ӯ, ки хеле ширин баромадааст, аз 17 банд иборат буда, байти тарҷеҳи он чунин аст:

*Домони ту, эй бути ситамгар,
Сар медиҳаму намениҳам сар [7, с. 184].*

Дар ин байти тарҷеҳ шоир суханро бозӣ доронида, калимаи «сар»-ро, ки таҷнис шудааст, бори аввал ба маънии «калла», «сари инсон» ва бори дувум ба маънии «аз даст надодан» ва «сар надодан» ба қор бурдааст. Дар бандҳои ин шеър низ матлабҳо гоҳе шӯхиомез, бо оҳанги ҳаҷву ҳазл омадаанд:

*Эй маҳваши беҳ зи ҷумла хубон,
Хӯрдам зи хаданги ғамза бар ҷон!
Бишкастӣ мазори аҳду паймон,
Ором нишин, фасона кам хон!
Домони ту, эй бути ситамгар,
Сар медиҳаму намениҳам сар [7, с. 184].*

Чунин тарзи баён бо истифода аз калимаҳои халқиву лаҳҷавӣ дар ғазалҳои шоир низ кам нестанд.

*Дар хонае, ки ҳусни ту гардид чилвагар,
Хур оядат барои тамошо ба пушти дар.
Дар пеши ёр шиква намесозам аз рақиб,
Зеро ки ошноӣ қалин аст баччагар.
Сад бор гуфтамаш, ки бар ӯ ҳеч дам мазан,
Сад бор гуфтамаш, ки биё, номи деҳ мабар!
Бар дасти тифли шӯҳ маро дода рӯзгор,
Барбаста ҳар ду пойи маро ҳамчу доғсар.
Як раҳ хиром баҳри ибодат ба сӯйи мо,
К-андар ғами ту ҳол ба ҳолему муҳтазар.
Умрест, орзуйи ту дорам ба сар, вале
Ку баҳти он ки бар сарам оӣ тақар-тақар.
Кайвонии маҳалла, илоҳӣ, ту хуш шавӣ,
Гуфтӣ румузи ошиқиямро ба сад гузар.
Фитрат, ба гайри ман, ки харидам ғами бутон,
Пул дода кас ба худ нахаридаст дарди сар.*

[97, с. 186]

Дар ин ғазал қалин, баччагар, тақар-тақар, кайвонӣ, сад бор гуфтан, пул дода дарди сар харидан аз вожаву таркибҳои маҳаллӣ ва мардумиянд, ки шеърро содаву ширин кардаанд.

Мулло Курбонхони Фитрат барои пасовандон ва шогирдонаш шахсияти забардасту соҳибэҳтиром будааст. Шогирди номвари ӯ Мулло Иноятулло, ки низ дар шоирӣ тавфиқ

ёфтааст, қасидаи ғаррое дар мадҳи Фитрат дорад, ки аз 44 байт иборат буда, дар қисмати аввалаш ўро дуоъ мекунад, ки:

**Бод, эй Худой, табъи ту ҳамвора шодмон,
Бод, эй Илоҳ, шахси ту пайваста комрон! [7, с. 151].**

Шоир Фитратро дар хувиву дилбарӣ беназир ҳисоб карда, як-як сифатҳои хубу писандидаашро шумурдааст:

**Эй дилбарӣ-т беҳаду хубӣ-т бекарон,
Хувиву дилбарӣ ба ту хатм аст дар ҷаҳон [7, с. 152].**

Иноятулло-маҳдум дар васфи ақлу донишу фитрати олии устодаш беҳтарин тавсифҳоро оварда, ифтихор дорад, ки маҳз бо дониши ӯ кори шарият низом ёфтааст.

Ҳамин тавр, метавон ба хулосае бирасид, ки Мулло Курбонхони Фитрат аз шоирони хушноми нимаи дувуми садаи XIX буда, соҳиби девон буданаш дақиқ нашудааст. Ашъораш дар ду равия – бархе дар пайравӣ ба сабки ҳиндӣ ва бархи дигар дар равияи соданависӣ таълиф шудаанд. Дар байни инҳо ашъори гурӯҳи дувум шуҳрати бештар доранд.

ПАЙНАВИШТ:

1. Абдӣ, Абдуллоҳоҷа. *Тазкират-уш-шуаро / Бо тасҳеҳу муқаддимаи Асғари Ҷонфидо*. – Душанбе, 1983. – 290 с.
2. Айнӣ, С. Куллиёт. *Ёддоштҳо*. Ҷ. 7. – Душанбе: *Наириёти давлатии Тоҷикистон*, 1962. – 906 с.
3. Айнӣ, Садриддин. *Намунаи адабиёти тоҷик / Таҳия ва тасҳеҳи Мубашир Акбарзод*. – Душанбе: *Адиб*, 2010. – 448 с.
4. *Возеҳ, Қорӣ Раҳматуллоҳ. Тухфату-л-аҳбоб фӣ тазкират-ил-асҳоб / Бо муқаддима, таҳия ва тавзеҳоти Ҷӯрабек Назрӣ*. – Душанбе: *Дониш*, 2020. – 284 с.
5. *Гулишани адаб. Намунаҳои назм. Ҷилди 5*. – Душанбе: *Ирфон*, 1980. – 464 с.
6. *Муҳтарам, Ҳоҷӣ Неъматуллоҳ. Тазкират-уш-шуаро / Бо тасҳеҳу муқаддимаи Асғари Ҷонфидо*. – Душанбе: *Дониш*, 1975. – 369 с.
7. *Садри Зиё. Тазкори ашъор / Ба кӯшиши Муҳаммадҷон Шақури Бухорӣ*. – *Техрон: Суруш*, 1380. – 428 с.
8. *Садри Зиё. Рӯзнома. Вақоеънигории таҳаввулотии сиёсӣ-иҷтимоии Бухорои шариф тайи нимаи поёнии амороти хоноти мангит бар асоси ёддоштиҳои рӯзонаи Шарифҷон-маҳдومي Садри Зиё – охири қозикалони Бухоро / Таҳқиқ ва наҷӯҳиши Муҳаммадҷон Шақури Бухорӣ*. – *Техрон*, 1382. – 500 с.
9. *Ҳодизода, Р. Адабиёти тоҷик дар нимаи дувуми асри XIX*. – Душанбе, 1968. – 295 с.
10. *Ҷалилова, М. Фитрат // Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик*. – Ҷ. 3. – Душанбе: *Сарредаксияи илмӣ ЭСТ*, 2004. – С. 288.
11. *Шайх Абдулқодир Кароматуллоҳи Бухорӣ. Тазкираи Сибқ / Таҳияи М. Отахонзода*. – *Тошканд: Фан*, 2007. – 200 с.
12. *Шоҳин, Шамсиддин. Куллиёт / Таҳия ва тавзеҳи М. Муҳаммадӣ*. – Душанбе: *Адиб*, 2006. – 640 с.

REFERENCES:

1. *Abdy, Abdullokhoja. Tathkirat-ush-shuaro / With correction and introduction of Asghari Jonfido – Dushanbe, 1983. – 290 pp.*
2. *Aini, S. Kulliyot. Yoddoshtho. V.7. – Dushanbe: State Publishing House of Tajikistan, 1962. – 906 pp.*
3. *Aini, Sadridin. Model of Tajik Literature / Edited and corrected by Mubasshir Akbarzod. – Dushanbe: Adib, 2010. – 448 pp.*

4. *Vozeḥ Qori Rahmatulloḥ. Tuḥfatu-l-ahbob fi tathkirat-il-ashob / With introduction, edition and explanation of Jurabek Nazri. – Dushanbe: Donish, 2020. – 284 pp.*
5. *Gulshani adab. Models of Poem. Volume 5. – Dushanbe: Irfon, 1980. – 464 pp.*
6. *Muhtaram, Hoji Nematulloḥ. Tathkirat-ush-shuaro / With correction and introduction of Asghori Jonfido. – Dushanbe: Donish, 1975. – 369 pp.*
7. *Sadri Ziyo. Poems' Comment / With Efforts of Muhammadjon Shakuri Bukhoroi. – Tehron: Surush, 1380. – 428 pp.*
8. *Sadri Ziyo. Mgazine. The reality of the political and social developments of Bukhara during the lower half of the Mangit dynasty based on the daily notes of Sharifjan-Makhdum Sadri Zia - the last governor of Bukhara. / Research of Muhammadjon Shakuri Bukhoroi. – Tehron, 1382. – 500 pp.*
9. *Hodizoda R. Tajik Literature in the Second Middle of XIX century. – Dushanbe, 1968. – 295 pp.*
10. *Jalilova M. Fitrat // Encyclopedia of Tajik Literature and Art. – V. 3. – Dushanbe: Scientific Editor-in-chief of Tajik soviet encyclopedia, 2004. – PP. 288.*
11. *Shaikh Abdulkodir Karomatullohi Bukhori. Tathkirai Sibok / Edited by M. Otakhonzoda. – Tashkent: Fan, 2007. – 200 pp.*
12. *Shohin, Shamsiddin. Kulliyot / Edited and explained by M. Muhammadi. – Dushanbe: Adib, 2006. – 640 pp.*